

УДК 342

С. П. Туребеков,
магистрант 2 курса Института правосудия АГУ
при Президенте РК

СОТ ТӨРЕЛІГІ – СОТ БИЛІГІН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ЖАҢА НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада сот төрелігінің сот билігін іске асырудағы негізгі нысаны әрі мемлекеттік қызметтің ерекше түрі екені қарастырылады. Сот төрелігінің басты құндылықтары мен қағидаттарына түсінік беріледі. Автор сот билігінің азаматтардың құқығы мен бостандығын және мемлекет мүддесін қорғауға бағытталғанын атап көрсетеді.

Тірек сөздер: *сот төрелігі, сот билігі, азаматтардың құқығы мен бостандығын қорғау.*

Аннотация

В статье правосудие рассматривается как новая форма отправления судебной власти и как особый вид государственной службы. В статье дается определение основным принципам и ценностям правосудия. Автор указывает на то, что правосудие направлено на защиту прав и свобод граждан и интересов государства.

Ключевые слова: *правосудие, судебная власть, защита прав и свобод граждан.*

Abstract

In this article justice is discussed as a new form of administration of the judiciary and as a special kind of public service. The article defines the basic principles and values of justice. The author points out that justice is aimed to protect the rights and liberties of citizens and the interests of the state.

Keywords: *justice, judiciary, protection of rights and liberties of citizens.*

Қазақ халқының тарихындағы сот төрелігі қазақ мемлекеттілігінің қалыптасу кезеңіне терең тамырын жайған. Билерге тиесілі сот билігінің қазақ қоғамында ерекше маңызы бар, ол басқару жүйесінде биліктің жетекші нысанына айналды. Көшпелі ұжымдарда басқару функциясы негізінен ұжымның ішінде де, рулар мен олардың қарауындағылардың да даулары мен талаптарын талқылаудан тұрды. Судьялар нормаларды, дәйектемелерді түсіндіруде және шешімдер шығаруды талқылауда, сондай-ақ осы шешімдерді орындауға келтіру әдістері мен нысандарын айқындауда едәуір құқықтарға ие болды [1].

Қазақстан Республикасы егемендік алғаннан бастап соттарға кез келген құқықтық мемлекетке тән өкілеттіктерді толық беру қажеттігі туындады.

Сондықтан, соңғы жылдары сот билігінің проблемалары көптеген ғылыми жұмыстардың, әсіресе Ресей Федерациясы ғалымдарының зерттеу тақырыбына айналды. Осы ұғымның кейбір қырларын қазақстандық ғалымдар да өз жұмыстарында қарастырды. Алайда соңғы кезге дейін отандық ғылымда осы проблемаға тиісті көңіл аударылған жоқ. К. Х. Халықовтың [2], Г. Ж. Сүлейменованың [3] жұмыстары сот билігі проблемаларын зерттеуге арналған.

Тек 2001 жылы сот билігі құбылысын зерделеуде Қазақстан ғылымының олқылықтарын толықтырған Қ. Ә. Мәмидің [4] монографиялық зерттеуі жарық көрді.

Сот төрелігі – адам мен азаматтың, мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың, лауазымды адамдардың аса маңызды құқықтары мен заңды мүдделерін жүзеге асыруға тікелей қатысы бар құқық қорғау қызметінің функциясы.

Оның міндеттеріне басқа да құқық қорғау функцияларын да орындау бағындырылған. Мысалы, қылмыстық іс бойынша сот төрелігі, егер осы іс алдын ала құзыретті органдар жан-жақты және толық тергемесе, егер олар барлық қажетті дәлелдемелерді анықтамаса және т.б. заңды, негізді және әділ жүзеге асырылмаған болар еді. Сондықтан, сот төрелігі – құқық қорғау қызметінің тұтастай алғанда жүрегі болып табылады [5].

Сот төрелігі Конституцияда, сот жүйесі туралы Конституциялық заңда және басқа да нормативтік құқықтық актілерде бекітілген негізгі ережелерді, идеяларды басшылыққа алатын, мәні айқындалатын және сот төрелігі мен өзге де өкілеттіктерді жүзеге асыру кезінде сот қызметін ұйымдастыру мен тәртібінің мазмұнын білдіретін *қағидаттарға* негізделеді.

Негізгі қағидаттар ҚР Конституциясында бекітілген, сондықтан да қылмыстық, азаматтық және өзге де істер бойынша сот төрелігін атқару саласындағы мәселелерді реттейтін салалық заңнаманы қабылдау кезінде негізгі бола отырып, олардың жоғары заңдық күші бар, сондай-ақ соттардың (судьялардың) ғана емес, сонымен бірге барлық азаматтардың, лауазымды және заңды тұлғалардың сақтауы әрі орындауы үшін де міндетті болып табылады.

Сот төрелігінің қағидаттары – мемлекеттік қызметтің осы түрінің елеулі жақтарын айқындайтын жалпы басшылыққа алынатын, негізгі ережелер. Бұл ережелер сот төрелігін ұйымдастыру мен жүзеге асырудың барлық мәселелерін шешу, қоғамның мемлекеттік тетігі мен саяси жүйесінде оның рөлі мен орнын айқындауда негізгі болып табылады.

«Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері демократиялық қоғам мен құқықтық мемлекет құру тек сот ғана емес, сонымен бірге мемлекеттік биліктің басқа да құқық қорғау институттары кіретін барлық әділет жүйесін түбегейлі реформалауды талап ететінін даусыз» [6].

Қағидаттардың жиынтығынан соттардың қызметін реттейтін барлық құқықтық алғышарттардың негізі құралады. Бұл алғышарттар қағидаттарға қайшы келе алмайды, соңғысы жоғары заңгерлік күші бар заңдар мен нормативтік құқықтық актілерді – ҚР Конституциясында, Жалпыға бірдей адам құқықтары декларациясында, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде, конвенцияларда және басқа да халықаралық-құқықтық актілерде бекітілген.

Нақты заңнамалық алғышарттардан айырмашылығы қағидаттар онда қамтылатын ережелер заңдылықтың сақталуын қорғауда азаматтар, лауазымды адамдар мен органдар үшін ғана міндетті болып табылмайды, сонымен бірге заң органдары заңдарды жасай және оны түзете отырып, сол немесе өзге саладағы, атап айтқанда соттарды ұйымдастыру және оның қызметі саласындағы қолданылатын қағидаттармен немесе дәстүрлермен санасуы тиіс.

Қағидаттардың елеулі ерекшелігі олардың тұрақтылығына қатысты болып табылады. Олар нақты құқықтық алғышарттардан, соның ішінде заңдарда белгіленгеннен гөрі аз шамада конъюнктурлық, мерзімді ағымға ұшырайды. Ол қағидаттардың халықаралық-құқықтық актілерде және мемлекеттің. Негізгі заңдарында қалыптасатындығымен түсіндіріледі. Ал осы санаттағы актілерді соттардың қызметін реттейтін, соның ішінде конституциялық заңдарға қарағанда өзгерту, толықтыру немесе басқаша түзету күрделірек. Сот төрелігінің қағидаттары деп аталатын құқықтық ережелердің тұрақтылығы – құқық қорғау қызметінің осы бағыттарын тұрақты ететін негізгі фактор, белгілі шамада оны кездейсоқ және терең ойластырымаған іс-әрекеттерден қорғайды.

Сот төрелігі қағидаттарының мағынасы:

- сот төрелігінің негізгі қырларын айқындайды, сондықтан барлық басқа да сот төрелігі туралы нормалар оларға сай келуге тиіс;

- оны жүзеге асыруға қатысатын органдар мен адамдар үшін ғана емес, сондай-ақ сот төрелігі саласында нормативтік құқықтық актілерді қалыптастыруда және шығаруда заң шығарушылар үшін де міндетті;

- нақты нормаларға қарағанда тұрақты және өзгерістерге анағұрлым жиі ұшырайды, сондықтан олар сот төрелігі саласындағы тұрақтылық пен сабақтастықты айқындайды;

- нақты құқықтық актінің мақсаттары мен нағыз бағыттары туралы ақпаратты қамтитындықтан, сот төрелігі туралы басқа да нормаларды дұрыс түсіндіру үшін зор маңызға ие [7].

Сот төрелігі Конституцияда, сот жүйесі туралы Конституциялық заңда және басқа да нормативтік құқықтық актілерде бекітілген негізгі ережелерді, идеяларды басшылыққа алатын, мәні айқындалатын және сот төрелігі мен өзге де өкілеттіктерді жүзеге асыру кезінде сот қызметін ұйымдастыру мен тәртібінің мазмұнын білдіретін қағидаттарға негізделеді.

Негізгі қағидаттар ҚР конституциясында бекітілген, сондықтан да қылмыстық, азаматтық және өзге де істер бойынша сот төрелігін атқару саласындағы мәселелерді реттейтін салалық заңнаманы қабылдау кезінде негізгі бола отырып, олардың жоғары заңдық күші бар, сондай-ақ соттардың (судьялардың) ғана емес, сонымен бірге барлық азаматтардың, лауазымды және заңды тұлғалардың сақтауы әрі орындауы үшін де міндетті болып табылады.

ҚР Конституциясынан кейін қабылданған «Сот жүйесі мен судьялардың мәртебесі туралы» Конституциялық заң күші бар Қазақстан Президентінің Жарлығы соттардың құрылымын ғана емес, әлеуметтік маңызын да түбегейлі өзгертті. Осы заңмен алғаш рет «сот билігі» термині енгізіліп, атқарушы биліктің соттарға ықпалын жою сот реформасының басты мақсаттарының бірі болып саналды.

25 желтоқсан 2000 жылы Қазақстан Республикасының «Сот жүйесі мен судьялардың мәртебесі туралы» Конституциялық Заңының қабылдануымен сот жүйесін реформалаудың үшінші кезеңі басталды. Мамандандырылған соттардың ашылулары сот жүйесін жетілдірудің басты бағыты болып алынды. Соңғы жылдары елімізде мамандандырылған экономикалық, әкімшілік істер қарайтын, ауданаралық мамандандырылған қылмыстық

істер қарайтын, ювеналдық, әскери соттар жұмыс жасауды. 2007 жылдың 1-ші қаңтарынан бастап алқа билер институты енгізілді, осы жылғы тағы да бір жаңалық бұрын прокуратура органдарының құзырында болған тұлғаларды қамауға алу, үйде қамап ұстау бұлтартпау шараларына сотпен санкция беру болды. Қазақстан Президентінің Жарлығымен бекітілген 2010–2020 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасының құқықтық саясаты туралы Концепциясына сәйкес алдымызда сот өндірісінің барлық сатысын жетілдіру, судья мәртебесін көтеру, сот процестерінің ашықтығы мен жариялылығын қамтамасыз етуді жетілдірудің күрделі жұмыстары тұр.

Шетел сыншылары Қазақстан сот жүйесін жетілдіруде бұрынғы Кеңес дәуірі елдері ішінде көш ілгері алда келе жатқанын мойындап отыр. Бүгінгі күні елімізде құқықтық мемлекетке қойылатын талаптарға сай, Конституцияны бұлжытпай орындап, азаматтардың құқықтарын, еркіндіктерін, заңды мүдделерін қорғау мақсатында жүктелген міндеттерді атқара алатын толық қанды сот жүйесі бар. Ал тәуелсіз сот – адам құқығының сақталуының кепілі.

Соттар және сот төрелігі деп аталатын бөлімде мемлекеттік билік тармағының бірі болып табылатын тәуелсіз сот билігін жүргізу, сот төрелігін жүзеге асыру, сотта іс жүргізу нысандары сот жүйесі негізделді.

Қазақстанның әр азаматы ҚР Конституциясын, оның ішінде өз құқықтары мен міндеттерін бұлжытпай орындауға міндетті.

Алайда, нақты өмір ағымында негізгі заң талаптарын бұзушылық фактілері кездесіп жатады. Оның себептері де әртүрлі. Бірқатар азаматтар өз құқықтарын білмеуден сүрінсе, енді бір тұлғалар заң қағидаларын біле тұра оны бұзуға жол береді.

Қандай да болмасын тәртіп бұзушылық, басқа да қылмыс жасаған адамдар ақыры сот органдарының алдында жауап береді.

Мемлекетімізде қазіргі кезеңде қолданыстағы заң ережелерін орындамау Конституция баптарын бұзу деген сөз, өйткені Қазақстан Республикасында қабылданған заңдардың бәрі негізгі Заң Конституцияға сәйкестендірілген.

Әр адам әртүрлі жағдайда қылмыс жасайды. Бірқатар азаматтар кездейсоқ құқық бұзушылыққа барса, басқа біреулер жеке басының пайдасы үшін қасақана қылмыс жасайды.

Оған үй мүліктерін ұрлау, басқа адамдарды соққыға жығып ақшасы мен киім-кешектерін тартып алу, мал ұрлау, кісі өлтіру қылмыстары жиі болмаса да орын алып отыр. Қылмысты мас күйінде жасаушылар да кездеседі. Олардың ішінен қылмыстық істері әшкереленген тұлғалардың ісін сот органдары қарайды.

Осы жерде соттың атап айтқанда судьяның әділ шешім қабылдап, тиісті үкім шығаруы өте маңызды. Сот үкіммен адам тағдыры шешілетіндіктен судьялар әр қылмысты жан-жақты тұрғыдан қарайды.

Қазіргі қолданыстағы Конституцияның 75-бабында Қазақстан Республикасында сот төрелігін тек сот қана жүзеге асырады деп көрсетілген. 77-бапта судья сот төрелігін іске асыру кезінде тәуелсіз және Конституция мен Заңға ғана бағынады делінген.

Олай болса Ата заңымыздың баптары мазмұны бір жағынан судьяларға мәртебе десек, екінші жағынан үлкен жауапкершілік деп түсіну қажет.

ӘДЕБИЕТ

1 Нарикбаев М. С. *Казахстан: Судебно-правовая реформа и дальнейшие пути ее совершенствования* // Жинақта: Проблемы реализации судебно-правовой реформы в постсоветских государствах: опыт и суждения. – Астана, 1998. – 7-б.

2 Халиков К. Х. *Проблемы судебной власти в РК.* – Алматы, 1995.

3 Сулейменова Г. Ж. *Суд и судебная власть в Республике Казахстан.* – Алматы, 1994. – 236-б.

4 Мами К. А. *Становление и развитие судебной власти в Республике Казахстан.* – Астана: Елорда, 2001.

5 Ибрагимов Х. Ю. *Правоохранительные органы Республики Казахстан.* – Алматы: Дәнекер, 2000. – 11-б.

6 Нарикбаев М. С. *Реформирование судебно-правовой реформы Казахстана. Жинақта: Правовое развитие и становление государственности Казахстана.* – Алматы, 1999. – 8-б.

7 Сапарғалиев Г. С. *Конституционное право Республики Казахстан.* – Алматы: Жеті Жарғы, 1998. – 288–290-б.

Дата поступления статьи в редакцию: 2 сентября 2013 г.